

Клепка Дар'я Ігорівна

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник*

Відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Klepka Daria

PhD in Law, Senior Researcher, Senior Scientific Researcher of the

Academician Stashis Scientific Research Institute

for the Study of Crime Problems of the

National Academy of the Law Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0001-8423-4581

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-8-10245

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ, ПОРУШЕНИХ У ХОДІ КОНФЛІКТУ¹

BEFORE THE EFFECTIVENESS OF THE ENVIRONMENT BEFORE THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A WAY TO DEFEND RIGHTS VIOLATED DURING THE CONFLICT

Анотація. Вступ. Забезпечення прав і свобод людини є головним завданням як держави, так і міжнародного співтовариства. Тому механізм забезпечення прав людини реалізується як на національному, так і на міжнародному. Зокрема, однією з міжнародних інституцій, покликаних захищати права особи є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). У всьому світі ЄСПЛ вже давно став еталоном справедливості та останньою інстанцією з відновлення порушених прав. Водночас відновлення прав, порушених у зв'язку зі збройним конфліктом має свої особливості, у зв'язку з цим актуальним є дослідження ефективності звернення до ЄСПЛ саме в цьому аспекті.

Мета – дослідити звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту. Визначити фактори, що впливають на ефективність такого засобу захисту порушених прав.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; 2) рішення Європейського суду з прав людини; 3) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання захисту прав людини, порушених у ході конфлікту Європейського суду з прав людини. У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення. Звернення до історико-правового методу забезпечило вивчення джерел практики ЄСПЛ щодо розгляду міждержавних скарг, пов'язаних з порушень прав у ході конфлікту. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз рішень ЄСПЛ, щодо вирішення міждержавних скарг. Статистичним методом використаний у процесі дослідження практики ЄСПЛ, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одичних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Результати. На підставі проведеного дослідження виокремлено такі фактори, що впливають на ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту: характер, умови та період порушення конвенції державою-відповідачем; темпоральні показники прийняття остаточного рішення по справі; політична воля держави-агресора щодо виконання рішень ЄСПЛ; наявність ефективного механізму відшкодування шкоди (як зовнішнього так і внутрішнього).

¹ Примітка. Публікацію підготовлено у межах виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. № 2022.01/0204) за підтримки Національного фонду досліджень України

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується провести порівняльний аналіз механізмів відшкодування шкоди, завданої під час конфлікту в різних країнах. Крім того, вбачається необхідність аналізу подальшої практики ЄСПЛ у справах проти Росії, пов'язаних з російською збройною агресією проти України (як індивідуальних так і міждержавних).

Ключові слова: звернення до ЄСПЛ, захист прав, шкода, відповідальність, міжнародний конфлікт.

Summary. Introduction. Ensuring human rights and freedoms is the main task of both the state and the international community. Therefore, the mechanism for ensuring human rights is implemented both nationally and internationally. In particular, the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) is one of the international institutions designed to protect individual rights. Throughout the world, the ECtHR has long become a standard of justice and the last instance for the restoration of violated rights. At the same time, the restoration of rights violated in connection with the armed conflict has its own characteristics, in this regard, it is relevant to study the effectiveness of applying to the ECtHR in this aspect.

The goal is to investigate appeal to the ECtHR as a way to protect rights violated during the conflict. Determinant of factors affecting the effectiveness of such a means of protection of violated rights.

Materials and methods. The materials of the investigation include: 1) European Convention on Human Rights; 2) the decision of the European Court of human rights; 3) foreign and national literature, which highlights the defense of human rights violated during the conflict of the European Court of human rights. The process of this research was supported by the latest scientific methods: dialectical, historical-legal, statistical, systemic-structural, and the indigenization method. The conversion to the historical-legal method ensured the development of the genesis of the practice of the ECtHR in order to consider the interstate complaint associated with the violation of rights during the conflict. The fair-legal method allows for the analysis of the decision of the ECtHR, so that the rise of interstate complaint. Using the statistical method of researching the process of researching the practice of the ECtHR, it has been established. The method of identification has become useful at the time of bringing together individual facts as a whole, formulating conclusions.

Results. On the basis of the conducted research, the following factors affecting the effectiveness of applying to the ECtHR as a way of protecting rights violated during the conflict were identified: the nature, conditions and period of violation of the convention by the respondent state; temporal indicators of making a final decision on the case; the political will of the aggressor state to implement ECtHR decisions; availability of an effective damage compensation mechanism (both external and internal).

Prospects. In further scientific research, it is proposed to conduct a comparative analysis of the mechanisms of compensation for damage caused during the conflict in different countries. In addition, there is a need to analyze the further practice of the ECtHR in cases against Russia related to russian armed aggression against Ukraine (both individual and interstate).

Key words: appeal to the ECtHR, protection of rights, damage, responsibility, international conflict.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини є головним завданням як держави, так і міжнародного співтовариства та міжнародних правозахисних організацій. Тож механізм забезпечення прав людини реалізується як на національному, внутрішньодержавному рівні, так і на міжнародному. Поняття механізмів міжнародного захисту прав людини можна визначити як сукупність міжнародних органів, які мають на своїй меті підтримку міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх відновлення у випадку порушення [1]. Зокрема, однією з міжнародних інституцій, покликаних захищати права особи (у тому числі, порушених у ході збройного конфлікту) є Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ). У всьому світі ЄСПЛ вже давно став еталоном справедливості та останньою інстанцією з відновлення порушених прав. Водночас відновлення прав, порушених у зв'язку зі збройним конфліктом має свої особливості, у зв'язку з цим актуальним є дослідження ефективності звернення до ЄСПЛ саме в цьому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різним питанням захисту прав людини, порушених у ході конфлікту, присвячено чимало наукових публікацій, зокрема, таких учених: Д. Аблязова,

Л. Кузнецової [1], І. Гловюк [2], О. Дорошенко [3], М. Медведєвої [4], Л. Моффет [5], О. Сенаторової [6] та ін. Втім питання ефективності такого способу захисту прав, порушених у ході конфлікту, як звернення до ЄСПЛ у науковій літературі висвітлені фрагментарно.

Метою статті є дослідження звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту. Визначення факторів, що впливають на ефективність такого засобу захисту порушених прав.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Європейська конвенція з прав людини (далі — ЄКПЛ); 2) рішення ЄСПЛ; 3) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання захисту прав людини, порушених у ході конфлікту.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення.

Звернення до історико-правового методу забезпечило вивчення генези практики ЄСПЛ щодо розгляду міждержавних скарг, пов'язаних з порушень прав у ході конфлікту. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз рішень ЄСПЛ, щодо вирішення міждержавних скарг. Статистичним мето-

дом використаний у процесі дослідження практики ЄСПЛ, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Захист прав людини, порушених у ході конфлікту, може відбуватися як шляхом звернення до ЄСПЛ з індивідуальною заявою, так і шляхом подання міждержавних скарг. Варто відмітити, що останні, особливо, якщо такі скарги стосуються збройних конфліктів, мають пріоритетне значення порівняно з індивідуальними. У зв'язку з цим, вважаємо доцільним звернутися до практики ЄСПЛ саме в контексті розгляду міждержавних скарг.

Так, відповідно до ст. 33 ЄКПЛ будь яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та Протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Звернімо увагу на декілька рішень ЄСПЛ за результатами розгляду міждержавних скарг. Зокрема, 10 травня 2001 року винесено рішення Великої палати, у справі Кіпр проти Туреччини. Обставини скарги стосувалися ситуації, яка існувала на півночі Кіпру після проведення там військових операцій Туреччиною в липні та серпні 1974 року та триваючого поділу території Кіпру. Кіпр стверджував, що Туреччина несе відповідальність за порушення, попри проголошення «Турецької Республіки Північного Кіпру» у листопаді 1983 року, вказуючи на засудження міжнародною спільнотою створення Турецької Республіки Північного Кіпру. В цій самій справі, рішенням Великої палати від 12 травня 2014 року щодо питання справедливої сатисфакції. Було зроблено висновок, що Туреччина має виплатити Кіпру 30 000 000 євро (EUR) як відшкодування моральної шкоди, заподіяної родичам зниклих безвісти осіб, і 60 000 000 євро відшкодування моральної шкоди, заподіяної греко-кіпрським мешканцям анклавів півострів Карпас. Суд зазначив, що ці суми мають бути розподілені урядом Кіпру між окремими жертвами під наглядом Комітету міністрів Ради Європи [7].

У контексті досліджуваного питання не можна оминати увагою й рішення ЄСПЛ у групі справ «Грузія проти Росії». Нагадаємо, що Російсько-грузинська війна тривала у серпні 2008 року, і цю війну вважають першою європейською війною 21 століття. Бойові дії відбувались в стратегічно важливому Південно-Кавказькому регіоні, і внаслідок бойових дій загинуло близько 500 осіб з обох боків. Результатом війни стала окупація Росією грузинських територій Абхазії та Південної Осетії, «незалежність» яких згодом була визнана Російською Федерацією (далі — РФ) [8].

11 серпня 2008 року Грузією було подану другу заяву проти РФ відповідно до статті 33 ЄКПЛ, що супроводжувалось клопотанням про застосування правила 39 Регламенту Суду (застосування тимчасових заходів). Частково прийнятною заява була визнана

13 грудня 2011 року, а в квітні 2012 року скарга була передана на розгляд Великої палати Суду. 21 січня 2021 року Велика Палата ЄСПЛ оголосила рішення по справі № 38263/08 про захист прав людини, порушених внаслідок збройного конфлікту 2008 року. 28 квітня 2023 року ЄСПЛ ухвалив додаткове рішення по справі «Грузія проти Росії (II)» (справа № 38263/08) про виплату справедливої сатисфакції жертвам збройного конфлікту, який відбувся між Грузією і Росією у 2008 році [8].

У вказаному рішенні ЄСПЛ зобов'язав РФ сплатити уряду-заявнику: 3 250 000 євро у відношенні нематеріальних шкоди, заподіяної групі щонайменше 50 жертв адміністративної практики вбивства цивільних осіб у грузинських селах у Південній Осетії та в «буферній зоні»; 2 697 500 євро щодо моральної шкоди, завданої групі з щонайменше 166 осіб, які постраждали від адміністративної практики нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження та свавільного затримання цивільних громадян Грузії, які утримувались в підвалі «МВС Південної Осетії» в Цхинвалі приблизно з 10 по 27 серпня 2008 року; 640 000 євро відшкодування моральної шкоди, заподіяної групі в щонайменше 16 жертв адміністративної практики катувань грузинських військовополонених, затриманих військами Південної Осетії в Цхинвалі з 8 по 17 серпня 2008 року; 115 000 000 євро відшкодування моральної шкоди щодо постраждалих — групи з щонайменше 23 000 жертв адміністративної практики перешкоджання поверненню громадян Грузії до їхніх домівок у Південній Осетії та Абхазії; 8 240 000 євро щодо відшкодування нематеріальної шкоди, якої зазнала група з щонайменше 412 жертв через невиконання Урядом-відповідачем своїх процесуальних зобов'язань щодо проведення належного та ефективного розслідування загиблї осіб, що відбулося під час активної фази бойових дій [9].

Відмітимо, що з 2014 року Україною подано низку скарг до ЄСПЛ проти РФ. Так, сьогодні на розгляді ЄСПЛ перебуває 10 міждержавних позовів України, які розглядаються в чотирьох провадженнях: «Україна проти Росії (щодо Криму)», (№№ 20958/14, 38334/18) стосовно порушень Росією прав людини в Криму з лютого 2014 року (так звана «Кримська справа»); «Україна та Нідерланди проти Росії» (№№ 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22) стосовно порушень Росією прав людини в окупованих районах Донецької та Луганської областей з 2014 року і злочинів під час повномасштабного вторгнення (справа «Україна проти Росії (X)», долучена ЄСПЛ до цього провадження з лютого 2023 року); «Україна проти Росії (VIII)» (№ 55855/18), яка стосується захоплення трьох українських кораблів ВМС з екіпажами у Керченській протоці в листопаді 2018 року; «Україна проти Росії (IX)» (№ 10691/21) у зв'язку з практикою цілеспрямованих операцій по вбивству опонентів Росії як на її території, так і в інших країнах, включаючи членів Ради Європи [10].

Зазначимо, що ЄСПЛ прийнято проміжне рішення щодо «Україна та Нідерланди проти Росії» за №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 (проголошене 25.01.2023). Крім того, важливою подією стало прийняття ЄСПЛ рішення по справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», (№№ 20958/14, 38334/18). Так, 25 червня 2024 року ЄСПЛ у своєму рішенні встановив порушення Росією низки положень Конвенції, зокрема 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14 статті, статей 1, 2 Протоколу № 1 до Конвенції, статті 2 до Протоколу № 4 до Конвенції тощо [11].

І хоча у своєму рішенні ЄСПЛ вказує на те, що питання про застосування статті 41 (*справедлива сатисфакція* — прим наш Д.К.) Конвенції не готове для вирішення, само по собі рішення вже несе за собою невідворотні позитивні наслідки для України та осіб, які постраждали від російської окупації Криму, є остаточним, преюдиційним та закладає фундамент для подальшого відновлення порушення прав як окремих громадян, так і питання повернення тимчасово окупованих територій загалом [12].

*Фактори, що впливають на ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту*².

Попри позитивні зрушення у справах України проти РФ не можна не звернути увагу на низку принципових питань в аспекті ефективності захисту прав людини. По-перше, у рішенні Грузія проти Росії (II) [GC] — 38263/08 ЄСПЛ акцентує увагу на тому, що у випадку військових операцій, включаючи, наприклад, збройні напади, бомбардування або обстріли, які здійснюються в ході міжнародного збройного конфлікту, взагалі не можна говорити про «ефективний контроль» над тим чи іншим районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між ворожими збройними силами, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що жодного контролю над місцевістю не було. А отже події, що відбулися в період активної фази бойових дій, не підпадають під юрисдикцію Російської Федерації для цілей статті 1 [13]. Зазначене надає підстави зробити висновок, що мова про відповідальність РФ за порушення прав людини у ході конфлікту може йти виключно на тих територіях, які знаходяться під її фактичним/ефективним контролем.

По-друге, оцінюючи ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту, не можна не враховувати темпоральні показники прийняття остаточного рішення по справі. Так, на прикладі розглянутих справ за міждержавними скаргами, зазначимо, що тривалість їх розгляду є доволі значною. Зокрема, в юридичній літературі прогнозують, що рішення в індивідуальній справі щодо порушень, що мали місце під час російського

вторгнення у 2022 році, ймовірно, потрібно буде очікувати від 5 років і більше. Однак, цікавою в цьому сенсі є думка, що така тривалість розгляду справи може виявитись на руку заявникам, оскільки, якщо протягом розгляду справи Судом настануть позитивні зміни у політичному режимі Росії, то є шанс, що ухвалене на користь заявника рішення, все ж таки буде виконано (якщо РФ вирішить повернутись до компанії цивілізованих країн) [14].

По-третє, переважна більшість заявників, які зазнали збитків через пошкоджене/зруйноване житло, майно, бізнес, звертатимуться до міжнародних судових інстанцій (в тому числі, ЄСПЛ) в надії отримати справедливу сатисфакцію за спричинену майнову та моральну шкоду. Водночас, потрібно розуміти, що навіть за умови, якщо Суд встановить порушення Конвенції, саме держава-відповідач зобов'язана буде створити умови, за яких подібні порушення більше не повторяться, поновити права заявника і виплатити йому компенсацію (чого Росія скоріш за все не зробить, принаймні за панування нинішнього режиму). Так, 13 червня державна дума Росії ухвалила закон, що дозволяє не виконувати рішення ЄСПЛ, які вступають в силу після 15 березня 2022 року [14]. Крім того, після 16 вересня 2022 року РФ перестала бути стороною ЄКПЛ, а отже вчинені після цієї дати порушення, відповідальність за які несе РФ, не будуть розглядатися ЄСПЛ³.

Окрім неможливості розглядати порушення РФ прав людини після припинення нею членства в ЄКПЛ виникає занепокоєння щодо виконання урядом держави-агресорки рішень ЄСПЛ. Адже навіть за часів членства РФ у Раді Європи рішення ЄСПЛ щодо вжиття невідкладних заходів (зокрема, щодо утримання від атак на населення та цивільні об'єкти, та щодо українських захисників «Азовстали») Росією не виконувались. На додаток, за статистикою Комітету Міністрів Ради Європи, Росія не виконала рішень у більш ніж 2000 справах [14]. Тому Україні вкотре знадобиться допомога міжнародної спільноти, щоб домогтись виконання рішення ЄСПЛ у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)». У цьому сенсі варто звернути увагу на декілька механізмів виконання подібних рішень ЄСПЛ, зокрема за допомогою Комітету міністрів Ради Європи, який може накласти на Росію санкції, якщо вона не виконає рішення суду. Також Україна може звернутися до Міжнародного суду ООН та застосувати арбітражні механізми, однак це досить тривалі процедури [12].

По-четверте, на ефективність такого способу захисту прав, порушених у ході конфлікту, безумовно впливає наявність чіткої процедури безпосередньої компенсації особам збитків, завданих внаслідок збройної агресії РФ, адже безпосередньою метою звернення з міждержавною скаргою до ЄСПЛ є саме

² Примітка. Позначені фактори сформовані на прикладі порушень прав людини в наслідок збройної агресії РФ проти України.

³ Примітка. Виключенням в цьому сенсі є продовжуване порушення конвенції.

захист прав осіб, які знаходяться під юрисдикцією держави-позивача. Така процедура має включати як зовнішні елементи (виплата компенсації РФ Україні) так і внутрішні (чітка та регламентована внутрішня процедура компенсації збитків вже безпосередньо постраждалим особам).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вище викладене, можна виділити такі фактори, що впливають на ефективність звернення до ЄСПЛ як способу захисту прав, порушених у ході конфлікту: характер, умови та період порушення Конвенції державою-відповідачем; тем-

поральні показники прийняття остаточного рішення по справі; політична воля держави-відповідача щодо виконання рішень ЄСПЛ; наявність механізмів забезпечення виконання рішення ЄСПЛ; наявність чіткої процедури відшкодування шкоди.

В подальших наукових дослідженнях пропонується провести порівняльний аналіз механізмів відшкодування шкоди, завданої під час конфлікту в різних країнах. Крім того, вбачається необхідність аналізу подальшої практики ЄСПЛ у справах проти Росії, пов'язаних з російською збройною агресією проти України (як індивідуальних так і міждержавних).

Література

1. Аблязов Д., Кузнецова Л. Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах сучасних геополітичних викликів. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини* (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 6–8.
2. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156–189.
3. Дорошенко О. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 323–326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (дата звернення: 16.04.2024).
4. Медведева М. Міжнародний компенсаційний механізм як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України. *Право України*. 2024. № 2. С. 61–74.
5. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *United Nations International Law Commission*. 2001. Art. 30–31. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 29.12.2023).
6. Сенаторова С. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.
7. Гурковська Н. Міждержавні справи в ЄСПЛ як механізм захисту прав людини під час збройного конфлікту. *Експертний центр з прав людини*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/mizhderzhavni-spravu-v-yespl-iak-mekhanizm-zakhystu-prav-liudynu-pid-chas-zbroynoho-konfliktu/> (дата звернення: 16.04.2024).
8. Войнова Н. Понад сотню мільйонів євро: ЄСПЛ присудив Росії виплатити компенсацію жертвам війни в Грузії. *Українська Гельсінкська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ponad-sotniu-milyoniv-ievro-yespl-prysudiv-rosii-vyplatyty-kompensatsiiu-zhertvam-viyny-v-hruzii/> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 28 April 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-224629%22%5D%7D> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Сокоренко М. Десятий міждержавний позов проти росії в ЄСПЛ — справа про правду та справедливість. 500 днів повномасштабної війни. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marharyta-sokorenko-desiatyi-mizhderzhavnyi-pozov-proty-rosii-v-iespl-sprava-pro-pravdu-ta-spravedlyvist-500-dniv-povnomasshtabnoi-viiny> (дата звернення: 20.04.2024).
11. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (Applications nos. 20958/14 and 38334/18). Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr/?i=001-235139> (дата звернення: 29.12.2023).
12. Милостива І. Рішення ЄСПЛ по Криму: що означає для України. *Юридична Газета*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhнародniy-arbitrazh-ta-adr/rishennya-espl-po-krimu-shcho-oznachae-dlya-ukrayini.html> (дата звернення: 10.06.2024).
13. Справа «Грузія проти Росії (II)» [GC] (Заява № 38263/08) Рішення Європейського суду з прав людини від 21 січня 2021. URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> (дата звернення: 20.04.2024).
14. Харитонов О. Відшкодування збитків від війни в ЄСПЛ: захмарні очікування чи ефективний інструмент притягнення Росії до відповідальності. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/523957_vidshkoduvannya_zbitkiv_vid_viyni_v_espil_zakhmarni_ochikuvannya_chi_efektivnij_instrument_prityagnennya_rossii_do_vidpovidalnosti.html (дата звернення: 10.06.2024).

References

1. Abliazov D., Kuznetsova L. Mizhnarodno-pravovyi zakhyst prav liudyny v umovakh suchasnykh heopolitychnykh vyklykiv. *Zakhyst prav liudyny v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy vdoskonalennia: zbirnyk tez Naukovo-praktychnoho krugloho stolu, prysviachenoho 75-y richnytsi proholoshennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny* (m. Khmelnytskyi, 8 hrudnia 2023 roku). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2023. S. 6–8 [in Ukrainian].
2. Hloviuk I., Drozdov O., Zavgur V., Drozdova O. Do rozrobky kontseptu pozytyvnykh zoboviazan derzhavy u sferi prav liudyny u kryminalnomu provadzhenni (na prykladi statti 2 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod). *Pravo Ukrainy*. 2022. № 1. S. 156–189 [in Ukrainian].
3. Doroshenko O. Pravovi mekhanizmy zakhystu prav liudyny pid chas viiny. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal*. 2023. № 2. S. 323–326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf [in Ukrainian].
4. Medvedieva M. Mizhnarodnyi kompensatsiinyi mekhanizm yak zasib realizatsii mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti Rosii za shkodou, zavdanu vnaslidok yii zbroinoi ahresii proty Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2024. № 2. S. 61–74 [in Ukrainian].
5. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *United Nations International Law Commission*. 2001. Art. 30–31. URL: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
6. Senatorova S. Prava liudyny i zbroini konflikty: navch. posib. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 2018. 208 s. [in Ukrainian].
7. Hurkovska N. Mizhderzhavni spravy v YeSPL yak mekhanizm zakhystu prav liudyny pid chas zbroinoho konfliktu. *Ekspertnyi tsentr z prav liudyny*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/mizhderzhavni-spravy-v-yespl-iak-mekhanizm-zakhystu-prav-liudyny-pid-chas-zbroynoho-konfliktu/> [in Ukrainian].
8. Voinova N. Ponad sotniu milioniv yevro: YeSPL prysudiv Rosii vyplatyty kompensatsiiu zhertvam viiny v Hruzii. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ponad-sotniu-milyoniv-ievro-yespl-prysudiv-rosii-vyplatyty-kompensatsiiu-zhertvam-viyny-v-hruzii/> [in Ukrainian].
9. Case of Georgia v. Russia (II) (Application no. 38263/08) Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 28 April 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-224629%22%5D%7D>.
10. Sokorenko M. Desiatyi mizhderzhavnyi pozov proty rosii v YeSPL — sprava pro pravdu ta spravedlyvist. 500 dniv povnomasshtabnoi viiny. *Uriadovi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marharyta-sokorenko-desiatyi-mizhderzhavnyi-pozov-proty-rosii-v-iespl-sprava-pro-pravdu-ta-spravedlyvist-500-dniv-povnomasshtabnoi-viiny> [in Ukrainian].
11. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea) (Applications nos. 20958/14 and 38334/18). Judgment of Grand Chamber European Court of Human Rights. 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235139>.
12. Mylostyva I. Rishennia YeSPL po Krymu: shcho oznachaie dlia Ukrainy. *Yurydychna Hazeta*. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/rishennya-espl-po-krimu-shcho-oznachaie-dlya-ukrayini.html> [in Ukrainian].
13. Sprava “Hruziiia proty Rosii (II)” [GC] (Zaiava № 38263/08): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 21 sichnia 2021. URL: <https://rm.coe.int/georgia-v-russia-ii-gc-ukr/1680a58450> [in Ukrainian].
14. Kharytonov O. Vidshkoduvannia zbytkiv vid viiny v YeSPL: zakhmarni ochikuvannia chy efektyvnyi instrument prytiahnennia Rosii do vidpovidalnosti. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/alexei_kharitonov/523957_vidshkoduvannya_zbitkiv_vid_viyny.html [in Ukrainian].